

POLITINIŲ VEIKĖJŲ DIALOGŲ PASKIRTIS KRITINIAME DISKURSE

ERIKA NABAŽAITĖ

*Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto
komunikacijos mokslų studijų programos magistrantė
Vilnius University, Faculty of Communication,
Student of Communication Sciences Master Degree Programme
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
El. paštas erika.nabazaite@gmail.com*

Santrauka

Straipsnyje atskleidžiama, kokiems tikslams politinių veikėjų retorikoje yra pasitelkiamas dialogas ir kokiomis priemonėmis jis realizuojamas. Siekiant šio tikslo, aptariama dialogo samprata ir paskirtis kritiniame diskurse, kartu išryškinant šiuos aspektus kokybine diskurso analize pasirinktų politinių veikėjų retorikoje

Reikšminiai žodžiai: kritinis diskursas; iškreiptas dialogas; įtikinėjimas; manipuliacija; ideologijos.

Įvadas

Dialogas tarp veikėjų politiniuose debatuose gali būti pasitelkiamas įvairiausiems tikslams: visuomenės nuomonei keisti, politiniams veikėjams aukštinti ar demoralizuoti. Kritinis diskursas šiems veiksmams įgyvendinti tampa ganėtinai parankus, nes jo raišką užtikrinant įtikinėjimu, manipuliacija ir ideologijomis, tarpasmeninio konflikto tiki-

mybė yra neišvengiama. Kitais žodžiais tariant, tarpasmeninio konflikto atveju tarp veikėjų atsiradęs atstumas iškreipia ir dialogą, kuomet jis arba realizuojamas tik iš dalies, t. y. palaikant savo grupės atstovus, arba visai nutrūksta. Nors tokios tendencijos ir nėra absoliučios (tais atvejais, kai konfliktuojančios pusės turi vienodą užtarėjų skaičių dialogas plėtojamas gana sklandžiai), tačiau politiniuose debatuose pasitebimos vis dažniau. Poreikis iškreipti dialogą tarp veikėjų siejamas su galios svertų pokyčiais, nes valdžią savo rankose sutelkęs veikėjas ar veikėjų grupė ima dominuoti, o oponentai tampa parankiu piktnaudžiavimo nepažabojama galia taikiniu. Dėl šios priežasties oponentai užima besiginančiojo pozicijas, o tokiu būdu politiniuose debatuose atsiradusi nenatūrali hierarchija pateisinama kritiniam diskursui įprastu principu, t. y. skirtimi – **Aš–Jie**. Straipsnio tikslas – atskleisti, ko-kiems tikslams politinių veikėjų retorikoje yra pasitelkiamas iškreiptas dialogas ir kokiomis priemonėmis jis realizuojamas. Straipsnio objektas – politinių debatų veikėjų retorika.

Dialogas tarp politinių veikėjų: samprata ir paskirtis

Bendriausia prasme dialogas apibrėžiamas kaip veikėjų pokalbis bei draugiškų santykių palaikymas tarpusavio supratimui ir efektyviai komunikacijai užtikrinti¹. Nors iš pirmo žvilgsnio tokia dialogo samprata atrodo gana aiški ir paprasta, ji pasiteisina tik išimtiniais atvejais. Politiniuose debatuose, kur kritinio diskurso raiška – neišvengiama, dialogo samprata išsikreipia, nes dialogas čia tampa ne solidarumo palaikymo, o nesantaikos kurstymo priemone. Barbaros Grosz teigimu, kalbant apie dialogą kritiniame diskurse, pravartu atsakyti į du svarbius klausimus: pirma, kokių ketinimų vedini veikėjai palaiko dialogą, t. y. kokia prasmė slepiasi už nepriekaištingai suregztos tarpusa-

¹ Cook, G. *Discourse*. Oxford: Oxford University Press, 2004, p. 59.

vio komunikacijos; antra, kokiam kontekste dialogas yra plėtojamas ir kaip jis gali paveikti kitus veikėjus². Į šiuos klausimus tiksliai atsako lingvisto Teuno van Dijko dialogo traktuotė. Pasak tyrėjo, dialogą kritiniame diskurse tikslinga apibrėžti tiesiog veiksmo arba socialinės sąveikos terminu, kai tarpusavio komunikacijai palaikyti veikėjai, imdamiesi skirtingų strategijų – vieni išimtinai atstovaudami tik savo interesams, nereikalaudami jokio palaikymo iš šalies, kiti – priešingai, demonstruodami prielankumą kolegoms, visuomenei ir kt. – kuria įtampos kupiną aplinką, kuri skatina priešišumą ir antipatiją vienas kitam. Tokiu būdu dialogas suskaidomas į daugybę skirtingų etapų – konfliktinių scenų, kuriuose veikėjams sudaromos palankios sąlygos palaipsniui įtvirtinti galią ir ja nevaržomai piktnaudžiauti³. Šis dialogo apibrėžimas tuo pat metu paaikškina ir dialogo paskirtį: tai priemonė teigiamai pristatyti save visuomenei, pabrėžiant teigiamas savo ar savo grupės savybes bei išryškinant kitų politikų ar politinės sistemos trūkumus⁴. Kadangi vienodų taisyklių, kaip save pateikti, nėra, tai paliekama veikėjo meistriškumui. Dažniausiai šiam tikslui yra pasitelkiamos kritinio diskurso strategijos, kurios pateisina dialogo raišką ideologijomis, įtikinėjimu ir manipuliacija⁵. Pasinaudodami strategijomis, politiniai veikėjai sudaro apie save ir kitus konkrečią nuomonę bei įsitvirtina norimo personažo-aktoriaus vaidmenyse, statusą dažnai sustiprindami ir teigiamo veikėjo įvaizdžiais. Dialogas tokiu būdu tampa metaforiško politinio žaidimo dalimi, kuriame savo pozicijas užsitikinę lyderiai kitus veikėjus palieka nuošalyje, pelnydami pastariesiems marginalo, devianto etiketes. Kitais žodžiais tariant, neadekvatus politinių

² Grosz, B. Discourse and dialogue. *Survey of the State of the Art in Human Language Technology*. Kauai, Hawaii, 1996, p. 227.

³ Dijk, T. van. Introduction: dialogue as discourse and interaction. *Handbook of Discourse Analysis*. 1985, vol. 3, p. 2–4.

⁴ Goffman, E. *Forms of talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981, p. 6.

⁵ Dijk, T. van. What is political discourse analysis? *Political Linguistics*. 1997, p. 12–13.

veikėjų kaip priešų ar ideologinių varžovų vertinimas tampa paskata suformuoti specifines atskirties grupes: mes – teigiami, o jie – neigiami⁶. Apibendrinant pateiktas idėjas galima daryti išvadą, jog dialogas politiniuose debatuose padeda veikėjams įgyvendinti vieną svarbiausių tikslų – savo ar savo grupės pažiūras ir politinius įsitikinimus pristatyti kaip altruistinius, t. y. atitinkančius tautos nuomonę, o kitų politinių veikėjų-varžovų – kaip egoistinius, t. y. griaunančius demokratinius principus.

Politinių veikėjų raiška dialogais: tyrimo metodologija ir rezultatai

Siekiant įrodyti, kad politinių veikėjų dialogai yra palanki terpė kritinio diskurso raiškai, atliekamas tyrimas. **Tyrimo tikslas** – atskleisti, kokiems tikslams politinių veikėjų retorikoje yra pasitelkiamas iškreiptas dialogas ir kokiomis priemonėmis jis realizuojamas. Tyrimui pasirinkta televizijos debatų „Diagnozė: Seimas“ 2012 m. rugsėjo 5 d. laida. Tarp šiuose debatuose dalyvaujančių veikėjų – Viktoro Uspaskicho, Aušros Maldeikienės ir Artūro Račo – yra aiškiai išreikštas konfliktas, kuris įgauna opoziciją **Aš** ir mūsų grupė – teigiami, o **Jie** – neigiami. Debatuose dalyvaujančių asmenų retorika dėl šios priežasties nėra neutrali, nes jie spekuliuoja vieni kitais siekdami skirtingų tikslų. Šie bruožai rodo, kad retorika paremta įtikinėjimu ir manipuliacija, vadinasi, pasižymės ir ideologijų gausa.

Tyrimas atliekamas pasiremiant lingvisto T. van Dijko kritinio diskurso strategijų sistema, kuri padeda išryškinti kritinio diskurso, kaip tyrimo metodo, specifiką. Tyrimas atliekamas tokia seka: visų pirma politinių veikėjų retorikoje nustatomos opozicijos, kurios suteikia galimybes spręsti apie debatų dalyvių padėtį politiniuose procesuose ir priskirti jiems konkrečius vaidmenis ir įvaizdžius; antra, įvardijus opo-

⁶ Dijk, T. van. Principles of critical discourse analysis. *Discourse and Society*. 1993, vol. 42, p. 250.

zicijas, nustatoma, kaip manipuliacija ar įtikinėjimu retorika įgauna ideologinį pobūdį.

Politinių veikėjų retorika pristatoma išryškinant tikslus, kurių dialogais siekia kiekvienas laidos dalyvis.

Viktoro Uspaskicho prisistatymas

V. Uspaskicho esminiu interesu debatuose tampa teigiamas savęs vaizdavimas, kai politikas siekia save palankiai pristatyti visuomenei, išreikšdamas atvirą nepasitenkinimą oponentais ar, teigiamo įspūdžio sustiprinimui, pademonstruodamas priešininkams tariamą prielankumą ir rūpestį. Dėl šios priežasties V. Uspaskicho dialoguose ryški ideologijų, manipuliacijos ir piktnaudžiavimo galia raiška.

1 ištrauka:

<...> dabar aš <...> visiškai ramus todėl, kad tiek netiesos pasakyta, o pas mane – šypsena <...> aš atlaikau labai daug todėl, kad gero lyderio savybė ir yra atlaikyti bet kokį puolimą. Todėl, kad garvežys, jis turi eiti į priekį, jis turi valyti kelią komandai.

V. Uspaskicho diskursas šioje teksto ištraukoje yra kuriamas opozicijos **Aš–Jie** principu. **Aš** subjektui priskiriami teigiami bruožai, **Jie** subjektui – neigiamos reikšmės. **Aš** konotacijos kuriamos pasitelkiant tikslų apibūdinimą hiperbolėmis – *garvežys, lyderis, šypsena*, nelyginamaisiais būdvardžiais – *ramus, geras*, o neigiamos konotacijos – vertybių apibūdinimą negatyviomis nominacijomis – *netiesa, puolimas, valyti*. Remiantis šiais duomenimis galima teigti, kad V. Uspaskichas suvokia save kaip galios subjektą. Politiko kalboje sutinkami modaliniai veiksmažodžiai – *atlaikau, eiti į priekį* – leidžia spręsti ir apie jo vietą politinės struktūros mechanizme, t. y. lyderio, vadovo pozicijas, kurio pareiga yra „*valyti kelią*“. Tokios politikui suteikiamos pareigos rodo, jog diskurse yra galimos piktnaudžiavimo galia apraiškos, kurios greičiausiai bus nukreiptos į oponentus, siekiant jiems priskirti neigiamas savybes ar smukdyti jų dorovę.

V. Uspaskichas savo kalbą pradeda nuo geros valios demonstravimo ženkle (ideologinis strategijos pavadinimas, lot. *Captatio benevolentiae* – draugiškas, linkintis gero), kuriuo atskleidžiama politiko pozicija debatuose, t. y. ramus, nekeliantis rūpesčių. Kartu šiame prisistatyme akcentuojamos ir politiko demokratinės savybės – sąžiningas, pagarbus, taikingas. Vertinat tokį V. Uspaskicho žingsnį iš ideologinės perspektyvos, ryškėja pirmieji manipuliaciniai veiksmai: teigiamas savęs įvertinimas, pabrėžiant gerąsias savybes, diskredituoja kitus debatų veikėjus. Šios išvalgos įgauna svarumo tolesniame politiko diskurse žodžiais – *daug netiesos pasakyta*. Melo aspekto iškėlimas rodo, kad politikas imasi poliarizacinio veiksmo, t. y. vykdo veikėjų atranką pagal kriterijus – aš (teigiamas), jie (neigiami).

Demonstruodamas teigiamas savo savybes V. Uspaskichas siekia sudaryti išpūdį, kad oponentai yra silpni, nekompetentingi, o jis – tvirtas, ryžtingas, nepalaužiamas. Tropas – *pas mane – šypsena* – kuria patikimo, draugiško politiko įvaizdį, kuris vietoj racionalių argumentų pristato visuomenei savo emocinę pusę, o tai tuo pat metu suteikia galimybes kurti opoziciją aš – *demokratas*, jie – *diktatoriai*. Vertinant iš politinės perspektyvos, konstruktas *demokratas/diktatorius* žymi perskyrą tarp pozicijos (šalininkų) ir opozicijos (mažumos), priskiriant šiam dariniui potekstę – šalininkai gina demokratiją, o mažumos atlieka priešų (išdaviko) vaidmenį. Tokias konotacijas galima išvelgti ir V. Uspaskicho diskurse, kai politikas opozicijos veiksmus pavadina *puolimū*. Tuo pat metu kuriama profesinė ideologija: V. Uspaskichas susitapatina su garvežiu ir, pabrėždamas savo stipriąsias puses, parodo, jog tinkamai atlieka *gero lyderio* pareigas. *Gero lyderio* poziciją galima vertinti ir kaip empatijos *komandai* demonstravimą, tokiu būdu atliekant žmonių rūšiavimą į komandos narius (teigiamus) ir komandai nepriklausančius, esančius už jos ribų (neigiamus). Šias išvalgas patvirtina politiko ketinimas *valyti kelią*, kai, demonstruojant absoliučią politiko galią, oponentai netiesiogiai įvardijami *kliūtimis, kurias būtina pašalinti*.

Iš pirmosios teksto ištraukos matyti, jog politiko diskursas atskleidžiamas pasitelkiant poliarizaciją **Aš–Jie**, kuri įgauna opoziciją *aš – demokratas, jie – diktatoriai*. Opozicija sustiprinama kategorizavimo veiksmu, profesine ideologija ir galios demonstravimu. Vertinant diskurso ideologinį pobūdį galima teigti, kad diskursas šiame teksto fragmente labiau remiasi įtikinėjimu nei manipuliacija. Tokias išvalgas leidžia daryti opozicijos **Aš–Jie** pobūdis: politiko kalboje nėra aiškiai įvardyta, kas yra jie, oponentai pristatomi apibendrintai, todėl neįmanoma nuspręsti, koks galios santykis yra tarp politiko ir oponentų. Opozicijai aiškus vaidmuo priskiriamas tik antrajame teksto fragmente:

2 ištrauka:

<...> vat, prašau, profesoriai, nesupranta, apie ką kalba. Aš kaip tik pasakiau garbingai, ponai profesoriai. Kodėl aš negaliu, aš galiu. Tai jūs organizuokit, aš mielai pasirašysiu [vekselį]. Įsivaizduojat, žmogus [A. Maldeikienė], kuris garsiai kalba, visiškai nesiorientuoja, kalba apie pajamas, verslininkas nekaupia pinigų, verslininkas pinigus vertina kaip instrumentą. Profesoriaus ir akademinio laipsnio vardą įrodinėjat kasdien, o jūs vis tiek nesiorientuojat nei finansuose, nei ekonomikoje <...>.

V. Uspaskicho diskursas šiame teksto fragmente atspindi dvi pagrindines opozicines kryptis: **Aš–Jie** ir **Aš–Jis**. Remiantis šiuo faktu galima teigti, kad politiko diskursas įgauna tiek asmeninio, tiek viešo konflikto pobūdį. Konfliktas, siekiant pabrėžti oponentų bejėgiškumą, kuriamas neigiamomis nominacijomis – *nesupranta, garsiai kalba, nesiorientuoja*. Politiko, kaip galios subjekto, įtaka akcentuojama būdo prieviksiškais *mielai, garbingai* ir modaliniais veiksmoždziais *galiu, pasirašysiu*.

Diskursas šiame teksto fragmente įgauna paslėptos politinės ideologijos bruožų. V. Uspaskichas oponentams apibūdinti parenka švelninimo strategijos elementą – kreipinį *profesorai* – kuris šiuo atveju neturi ideologinės prasmės, t. y. pats savaime yra neutralus. Neaiškus, netiesioginis opozicijos apibūdinimas gali būti vertinamas kaip poli-

tiko solidarumo ženklas, siekiant išlaikyti teigiamo asmens įvaizdį. Tolesniame diskurse V. Uspaskichas atmeta solidarumo galimybę ir oponentus pristato kaip grėsmę visos šalies gerovei, nes jie *nesu-pranta, apie ką kalba*. Tačiau, siekdamas išvengti negarbingo politiko etiketės, V. Uspaskichas pasitelkia humanistinę ideologiją, kai neigiamas oponentų apibūdinimas pateisinamas žodžiais – *aš kaip tik pasakiau garbingai, ponai profesoriai*. Humanistinės ideologijos pagrindu oponentams įtaigiai pasiūloma įstikinti neutralios V. Uspaskicho politikos patikimumu raginimais – *organizuokit veksėlį*. Tokiu veiksmu, tikrinant oponentų produktyvumą, politikas demonstruoja galią, kurią galima interpretuoti žodžiais: *aš esu galios subjektas, aš sprendžiu, kas naudinga visuomenei*. Šie neišreikšti ketinimai laikytini įprastu utilitaristinės (veiksmo naudingumo visuomenei) ideologijos pavyzdžiu, kuri pagrindžiama politiko intonaciniu foniniu leitmotyvu *aš pasirašysiu, aš galiu*.

V. Uspaskicho pozicija diskurse įgauna tam tikrą siužetinę liniją, kuri iškeliama į ideologinių elementų turinčio pasakojimo rėmus: įžangoje oponentų poziciją nusakant neutraliai – *jie, profesoriai, profesoriaus ir akademinio laipsnio vardą įrodinėja kasdien* – pasakojimas komplikuojamas netikėta atomazga – *jie vis tiek nesiorientuoja nei finansuose, nei ekonomikoje*. Motyvas oponentų poziciją pristatyti pasakojimu, nors ir nėra tiesiogiai išreikštas, tampa gana aiškus: V. Uspaskichas atlieka kategorizavimo/segregavimo veiksmą, kuris įgyja potekstę *yra kompetentingų profesorių ir profesorių, kurie nesiorientuoja*.

Opozicijai įgavus tikslus kontūrus, įvykių centre atsiduria A. Maldeikienė. V. Uspaskichas, kalbėdamas apie ekonomistę, kreipiasi į tautą žodžiais *įsivaizduojat, žmogus, kuris garsiai kalba – nesiorientuoja*. Veiksmai, kuriais reiškiamos abejonės dėl ekonomistės, kaip mokslininkės patikimumo, tampa pretekstu aplaidumo ideologijai kurti, kurią pasitelkus, sudaromas įspūdis, jog politikas yra kompetentingas, profesionalus ekspertas, o dėl A. Maldeikienės

gebėjimų abejoja ne tik V. Uspaskichas, bet ir visa visuomenė. Šios įžvalgos sustiprinamos A. Maldeikienei priskiriant oportunisto (taktika, kuria siekiama naudoti iš aplinkybių, t. y. pasipelninti) vaidmenį, o V. Uspaskichas vaizduojamas kaip politikas, prisilaikantis įstatymo raidės, nes *pinigus vertina kaip instrumentą* tikslui (pergalei rinkimuose) pasiekti.

Apibendrinant pateiktas politiko idėjas galima teigti, kad V. Uspaskicho diskursas atitinka visus manipuliacijai priskirtinus bruožus: 1) politinė retorika išnaudojama politiko statusui sutvirtinti ir oponentų bejėgiškumui pabrėžti; 2) skirtingomis ideologijomis demonstruojama moralinė viršenybė iškreipia galios santykius (sutelkia į vieną subjektą, t. y. politiką); 3) neigiamas oponentų vertinimas peržengia subjektyvios nuomonės ribas ir tampa tam tikru vertinimo modeliu, kurį siekiama įtvirtinti visuomenės sąmonėje.

Atlikus V. Uspaskicho kalbos analizę galima daryti išvadą, kad politiko diskursas tarnauja vienam pagrindiniam tikslui – absoliučios galios įtvirtinimui (piktnaudžiavimui galia). Ideologinis diskurso pobūdis (poliarizacija **Aš–Jie**, neigiamas oponentų vaizdavimas, pabrėžiant nepriimtinas visuomenei vertybes ar veiksmus) rodo, jog galios troškimas paremtas dominavimu. Dominavimas politiko diskurse įgyvendinamas trimis pagrindiniais etapais: įtikinėjimu, manipuliacija ir socialinės nelygybės kūrimu. Įtikinėjimas V. Uspaskicho diskurse atlieka demonstracines (parodomąsias) funkcijas, kuriomis siekiama atskleisti politiko asmenybę, priskiriant jam charizmatiško lyderio, kilnaus, besirūpinančio savo komanda vadovo pozicijas. Kilnumo aspektas išryškintas ir apibūdinant oponentus, kai neigiamas opozicijos įvaizdis konstruojamas netiesiogiai, veikėjus pristatant epitetu *puolantieji*. Vertinant įtikinėjimo strategijos svarbą diskurse galima daryti prielaidas, kad pastaroji buvo pasitelkta patikimo politiko reputacijai sukurti, kuri, pelnius visuomenės pasitikėjimą, peraugo į destrukcija paremtus manipuliacinius veiksmus.

Kritika V. Uspaskichui Aušros Maldeikienės retorikoje

A. Maldeikienės retorika yra sutelkta į V. Uspaskicho kritiką. Ekonomistė, kritikuodama V. Uspaskicho politinius sprendimus, išryškina ir nepasitikėjimą šalies politine sistema.

1 ištrauka:

<...> [V. Uspaskichas] *aš manyčiau, kad visiškai netinkamo premjero pavyzdys. Žmogus, kuris yra akivaizdžiai... na, tauta gal turi tokį išsireiškimą paplaukęs. Nu, greičiausiai suprانتat, suprانتat. Jis pareiškė, jog jeigu jis ateitų į valdžią, po dviejų metų jis išeitų iš valdžios, jeigu nebūtų nulinis nedarbas. Ta prasme, išverčiu į kalbą žmonių: jis sakė: aš būsiu valdžioj, po dviejų metų nedarbas bus nulinis, visi turės darbą <...>*

A. Maldeikienės diskursas yra sudarytas iš trijų pagrindinių elementų: lingvistinių (*akivaizdžiai, gal, greičiausiai, ta prasme*), interpretacinių (*išverčiu į kalbą žmonių*) ir vertinimo (*nesąmonė*). Remiantis šiais duomenimis galima teigti, jog A. Maldeikienės diskursas turi ideologinių bruožų, tačiau ideologines reikšmes stengiamasi nuslėpti įtikinėjimo elementais. Įtikinėjimą šiame teksto fragmente atskleidžia mentalinis veiksmažodis *manyčiau*, kuris rodo, jog A. Maldeikienė sau priskiria ne galios subjekto, o patarėjo/konsultanto vaidmenį. Diskursas čia įgauna dvi opozicines kryptis: **Aš–Jis** ir **Mes–Jis**, kurių ideologinis svoris yra skirtingas. Pirmoji opozicija **Aš–Jis** nukreipta į konkretų veikėją (V. Uspaskichą), kuriam siekiama priskirti tik neigiamas reikšmes, jas įgyvendinant nominacijomis – *netinkamas, paplaukęs*. Antroji opozicija **Mes–Jis** pasitelkiama ne oponentams smerkti, bet solidarumui su visuomene sukurti, nes A. Maldeikienė susitapatina su tauta ir demonstruoja vienovę žodžiais *suprantat, suprانتat, išverčiu į kalbą žmonių*. Šis solidarumo gestas laikytinas ideologiniu lyginimu: politiko neigiamas portretas, supriešintas su visuomenės teigiamu įvaizdžiu,

pasitarnauja hegemonijos (oratoriaus nuomonės įsisąmoninimas laisva valia) įtvirtinimui.

A. Maldeikienės kalba nuo pat pirmųjų sakinių įgauna diachroniško (dinamiško, nuolat kintančio) diskurso pobūdį, kuris pagrindžiamas ekonomistės negebėjimu apsispręsti: reikšti savo nuomonę ar pasikliauti visuomenės išvalgomis (*manyčiau, visiškai netinkamas, tauta gal turi išsireiškimą paplaukęs*). Šiuo poelgiu tuo pat metu rodomas prielankumas žmonėms (politiniame diskurse tai prilygsta pirmtakų šlovinimui), kurį galima interpretuoti žodžiais: *mano mieli tautiečiai, mano nuomonė, šiuo atveju ir vertinimas, sutampa su jūsų nuomone, aš jums pritariu*. A. Maldeikienė išreiškia sentimentus piliečiams, netiesiogiai *netinkamo premjero pavyzdžiu* atmeta tautiečiams nepriklausantį žmogų (V. Uspaskichą) ir tautinės simbolikos pagrindu sudaro sąlygas nacionalistinės ideologijos atsiradimui.

Pilietiško aspekto tampa pagrindu V. Uspaskicho planuojamos įgyvendinti politikos kritikai. A. Maldeikienė priekaištus politikui sustiprina skaičių žaidimu (*po dviejų metų, nulinis nedarbas*), kuriuo V. Uspaskicho idėjos netiesiogiai pavadinamos žala visai politinei sistemai. Šis posakis įgauna potekstę *protingi žmonės pritars, jog tokia sistema yra ydinga*. Savo ruožtu neprotingiems, įskaitant ir V. Uspaskichui, tikslinga savo idėjų atsisakyti ir pasitraukti. Siūlymas pasiduoti, kritinio diskurso terminais kalbant, įgyja tyliosios opozicijos, neištikimų, nedemokratiškų piliečių apibrėžimą.

A. Maldeikienės noras politiko mintis *išversti į žmonių kalbą* pasitarnauja politinės lygybės įtvirtinimui, kuri tampa pretekstu tariamai teisingumo ideologijai kurti. A. Maldeikienės susirūpinimas žmonėmis patvirtinamas žodžiais *nesąmonė tai*. Politiko savanaudiškumo iškėlimas į viešumą rodo, jog ekonomistė iš dalies palaiko dabartinę politinę sistemą ir netiesiogiai pritaria idėjai, kad reikia saugoti tai, kas jau sukurta.

2 ištrauka:

<...> ar galima dėmesio, du tūkstančiai šeštais metais ponas Uspaski-

chas gavo net septynis milijonus, dėka šitų, tarp kitko, konservatorių ir visų kitų, jo mokesčiai buvo nulis, nulis litų. Šitaip nebūtų nė vienoj normalioj pasaulio šaly. Tais metais žiopa Maldeikienė biudžetui sumokėjo dvidešimt tūkstančių nuo savo kuklios algos <...>

Diskursas šioje teksto ištraukoje atspindi dvi opozicines kryptis: **Aš–Jis** ir **Aš–Jie**, kurios suteikia galimybes kaltinimus dėl netinkamų klaidingų sprendimų permesti visai politinei sistemai. Politiniuose procesuose dalyvaujančioms partijoms netiesiogiai (pasitelkiant prielaidas) priskiriamos neigiamos reikšmės, kurios sustiprinamos paradumuoju įvardžiu *šitie*. Opozicijai **Aš–Jis** parenkamas neutralus (netiesioginis) apibūdinimas: V. Uspaskichui tenka hiperbolizuotas vedlio/iniciatoriaus vaidmuo, kurio galia nusakoma pabrėžiamąja dalelyte *net*. Šiais politikams skiriamais įvaizdžiais A. Maldeikienė stengiasi pakeisti pamatinę kritinio diskurso paradigmą žodžiais: *viena absoliuti tiesa (politikai korumpuoti) gali būti surasta, pritaikyta ir nesudėtingai įrodyta*.

A. Maldeikienės diskursas pradedamas nuo subtilaus kreipimosi į tautą: šaukinys *dėmesio* iš anksto įspėja, kad į viešumą bus iškeliamas pirmos svarbos klausimas, todėl būtinas ypatingas visuomenės susitelkimas. Įsakmaus tono išvengiama tuomet, kai prašymas papildomas leksine priemone – klausiamąja (abejotamąja) dalelyte *ar*. Taip kalba įgauna polisemiško (daugiareikšmio) diskurso pobūdį, nes pagrindinė idėja (semantinis centras) pakeičiama į šalutinę (periferinę, platesnę) reikšmę, kurią galima interpretuoti žodžiais: *nesvarbu, ar visuomenė manęs klauso, aš vis tiek turiu ką pasakyti*. Kalbėjimas visuomenei, papildytas skaičių žaidimu (*du tūkstančiai šeštai metais*), sudaro prielaidas kritinio diskurso atmainos – propagandos – susiformavimui. Propagandos elementai diskurse atsiranda kartu su faktinės informacijos iškraipymu, kai A. Maldeikienė priskiria V. Uspaskichui savanaudiško, linkusio pasipelnyti politiko įvaizdį žodžiais *ponas Uspaskichas gavo septynis milijonus*. Politinio korektiškumo ideologijos (mandagus V. Uspaskicho pristatymas daiktavardžiu *ponas*) panaudojimas situ-

acijai valdyti sudaro galimybes atvirai propagandai suteikti pilkosios propagandos, tokios, kuri patogi minčių skleidėjui, statusą.

Paslėptos propagandos mechanizmas pasitarnauja tolesnei diskurso plėtotei, kai V. Uspaskicho, kaip lyderio, pozicija visuomenės akivaizdoje nebetenka prasmės: žodžiais *dėka konservatorių ir visų kitų* kuriamas įspūdis, kad V. Uspaskichas turi kur kas mažiau galios nei kitos politinės struktūros. Politinės sistemos trūkumai tampa pretekstu ideologiniam lyginimui, kuris įgauna tarptautinį aspektą. A. Maldeikienė Lietuvai priskiria *nenormalios* šalies etiketę, kuri, vertinat iš kritinio diskurso perspektyvos, gali būti interpretuota kaip ideologinė globalizacija (šalies žlugdymas, kai ji lyginama su kitomis, turinčiomis skirtingą politinę santvarką). Problemai paaštrinti diskursas papildomas poliarizaciniais veiksmais: A. Maldeikienė priskiria sau neatidžios ekonomistės įvaizdį, kuri taikstosi su neefektyvia politika, nes *sumokėjo į biudžetą dvidešimt tūkstančių nuo savo kuklios algos*, o oponentams netiesiogiai suteikiamos neįtarių, nekompetentingų politikų konotacijos. Šiuo veiksmu diskursas papildomas tariamo liberalizmo ideologija.

Atlikus kritinio diskurso analizę galima teigti, kad ekonomistės nuolat akcentuojamas ekonominis ir politinis nestabilumas pamažu įsitvirtina visuomenėje ir paskatina suteikti tautai vieną konkretų vaidmenį, kurio specifika atskleidžiama trečiajame teksto fragmente:

3 ištrauka:

<...> [V. Uspaskichas] *tamsta esate, tamsta esate orientuotas į tuos, kuriuos lengva kvailinti, ir tai yra gėda. Jūs visą laiką palaikote sistemą, kad žmogus su aštuoniais šimtais litų temptų šitą šalį <...>*

Diskursas šioje teksto ištraukoje yra kuriamas opozicijos **Mes–Jis** pagrindu, kuriai suteikiama simbolinė prasmė: kritinio diskurso veikėjai pasidalija vaidmenimis – A. Maldeikienė susitapatina su visuomene ir tampa tautos užtarėja, o V. Uspaskichui, siekiant pabrėžti politinės struktūros cinizmą, priskiriamas demagogo (manipulatoriaus) vaidmuo. Neigiamą politiko portretą sustiprina nominacijos *palaikote sistemą, orientuotas į tuos, lengva kvailinti*.

Kalba įgauna optimistinės retorikos bruožų, nes A. Maldeikienei suteikus socialinio veikėjo statusą, diskursas išnaudojamas vienam pagrindiniam tikslui – ginti tautos interesus. A. Maldeikienės „teisingumo programa“ pradeda vykdyti nuo įsitikinimo, kad visuomenė privalo pamatyti tikruosius V. Uspaskicho ketinimus – siekį apgauti, pasinaudojant palankiomis aplinkybėmis – politinė padėtimi. Politiko nedori veiksmai, sustiprinti aliteracijų ir asonansų deriniu *tamsta esate, tamsta esate orientuotas į tuos, kuriuos lengva kvailinti*, suteikia galimybių A. Maldeikienei įgyti dar vieną – socialinio disidento, asmens, kovojančio prieš socialinę santvarką, vaidmenį. Kartu toks savęs vaizdavimas rodo, kad ekonomistė susitapatina su individualais, kurie negali užimti aukštesnės visuomeninės padėties, ir netiesiogiai sau ir žmonėms suteikia lengvai pažeidžiamą (*negalinčių pasipriešinti*) veikėjų įvaizdį. Be to, diskurse galima išvelti atviras menkinimo/užgaulumo reikšmes, kurioms pagrindą sudaro auditorijos susiskaidymas: A. Maldeikiene su visuomene sudaro daugumą, V. Uspaskichas, nepaisant politinių užtarėjų, – mažumą.

Tolesniame diskurse politikui metami kaltinimai dėl piktnaudžiavimo politine autonomija: žodžiais *jūs visą laiką palaikote sistemą* stengiamasi įrodyti, kad V. Uspaskichui, pretenduojančiam užimti vienvaldžio lyderio pozicijas, stinga atsakomybės. Šios abejonės sudaro prielaidas atviro politinio sąmokslu užuomazgoms: A. Maldeikienės autoritetas perkeliamas tautai, tad priešiškosiose pozicijose atsiduria nebe konkretūs asmenys, o ekonominis ir politinis elitas. Sąmokslas dar labiau pakurstomas pasitelkiant populiarią liaudies retoriką. Žodžiais *žmogus su aštuoniais šimtais litų temptų šitą šalį* tautai priskiriamas tvirto, gebančio susidoroti su negandomis elito įvaizdis, o V. Uspaskichas ir politinis elitas įgauna grėsmingos, neprognozuojamos struktūros etiketę. Svarbios reikšmės „pagal nuopelnus“ skirstant vaidmenis įgyja ir leksiniai elementai: šiuo atveju – mentalinis veiksmožodis *temptų*. Vertinant iš kritinio diskurso perspektyvos, toks žmonių apibūdinimas sietinas ir su silpnumo, be-

jėgiškumo konotacijomis: *vargšas, palieges, kupinas nepriteklių*. Šios reikšmės, nors ir netiesiogiai, leidžia A. Maldeikienę ir visą visuomenę pavadinti politinės situacijos aukomis.

Apibendrinant ekonomistės retoriką galima teigti, kad A. Maldeikienės pozicija diskurse išliko sąlyginai neutrali: manipuliaciniais veiksmais visuomenei suteiktas aukos apibūdinimas sutelkė tautą kovai ir nušalino ekonomistę nuo grėsmingos situacijos baigties. Diskursas pasitelkiamas netiesioginei socialinei nelygybei kurti. Pagrindiniai elementai, padedantys siekti šio tikslo, yra įtikinėjimas ir manipuliacija, kurie ekonomistės diskurse neatskiriamai vienas su kitu susiję.

Nepakantumas V. Uspaskichui Artūro Račo retorikoje

A. Račo diskurse išryškinama tiesioginė ir netiesioginė ksenofobija. Prielaidas rasistiniam diskursui čia sudaro neigimo, kitos tautybės, kalbos žmonių nepripažinimo aspektas.

1 ištrauka:

<...> [V. Uspaskichas] kalbant apie Viktorą, patirties yra, tačiau ta patirtis ne visada tikriausiai yra graži, todėl... Ir dar turbūt aš galvočiau, kad premjeras vis dėlto reprezentuoja šalį ir man norėtūsi, kad tą mūsų šalį reprezentuotų žmogus, švariai, gražiai kalbantis lietuviškai, ko truputėlį ponui Uspaskichui trūksta. Taip kad aš ir jo nenorėčiau matyt premjeru <...>.

Diskursas šioje teksto ištraukoje įgauna vieną opoziciją **Aš–Jis**. Ši opozicija A. Račo retorikoje užima tarpinę – pusiau tiesioginę, pusiau netiesioginę poziciją. Tokias įžvalgas leidžia daryti prielinksninių konstrukcijų *tikriausiai, todėl, turbūt* vartojimas, kurios sudaro išpūdį, jog prasmė, suteikiama kalbai, yra intonaciškai neutrali. V. Uspaskicho neigiami bruožai diskurse lieka neatskleisti, t. y. slepiami po mažybę (smulkmę) reiškiančiu žodžiu *truputį* ir silpno veiksmo veiksmožodžiu *trūksta*. Diskurse pastebimas neigimas, nors ir neutralus, sudaro sąly-

gas poliarizaciniais veiksmais ir savų, visuomeninių-tautinių, interesų gynimui.

Diskursas pradedamas nuo tariamo paneigimo strategijos (*patirties yra, tačiau*), kuri rodo, jog A. Račas siekia visuomenėje įtvirtinti nekintantį V. Uspaskicho – žmogaus, kuris yra nepatikimas, įvaizdį. Pabrėžiamuoju įvardžiu *ta* [patirtis], kuris šiuo atveju žymi ne konkretų reiškinių, o aplinkybes (*čia ir dabar*), stengiamasi įrodyti tautai, jog V. Uspaskichas turi ne tik gerų (*teisingas valdymas*), tačiau ir kritikuo-tinų, visuomenei nepalankių (*patirtis ne visada tikriausiai yra graži*) ketinimų. Paslėptų politiko ketinimų išryškėjimas tampa pretekstu tautinės tapatybės – *ne lietuvis* – kritikai, kurią nustatyti šiuo atveju padeda ne veikėjo kalba, o kontekstas (pabrėžiamųjų dalelių *dar, turbūt, jungtuko ir* vartojimu siekiama neigiamas reikšmes nutylėti). Netautiškos V. Uspaskicho savybės, paslėptos prisidengiant premjero pozicija, atskleidžia, kad žurnalistas siekia pateisinti save pasitelkdamas retorikoje konkrečią neiginio rūšį – tikslų paneigimą, kurį galima interpretuoti žodžiais: *aš nesakiau, jog V. Uspaskicho negalima valdyti, aš tik noriu pabrėžti, kokiomis savybėmis turėtų pasižymėti premjeras, jūs supratote mane neteisingai*. Sąmoningas mentalinių veiksmožodžių *galvočiau, norėčiau, nenorėčiau* vartojimas rodo, kad A. Račas suvokia galimas neigiamo kalbėjimo pasekmes, todėl rasistines prasmes stengiasi ne nuslėpti (tai reikštų, jog žurnalistas pakantus kitų tautybių žmonėms), o sušvelninti būdo prieveiksmais *švariai, gražiai, lietuviškai*, kurie čia tampa atrankos – *kas priklauso mums, lietuviams*, – kriterijais. Remiantis šiuo apibūdinimu, A. Račo diskursas gali būti pavadintas tendencingu, stereotipiniu, prietaringu, tačiau ne rasistiniu (ksenofobišku), nes tokiam vertinimui nėra pagrindo. V. Uspaskicho atmetimas dėl trūkstamų savybių, o ne dėl rasizmo, leidžia teigti, jog ideologinis diskurso pobūdis remiasi įtikinėjimu, tačiau ne manipuliacija. Šias įžvalgas patvirtina ir neiginio *aš ne rasistas* sklaida: remiantis kritinio diskurso teorija, neigimas turėtų būti išreikštas tiek asmeniniu, tiek viešu (visuomeniniu) nepasitenkinimu. Užuominų, jog visuomenė

pritarčių A. Račui, esama (*premjerą reprezentuoja šalį*), tačiau pastarosios remiasi vieno asmens (*aš galvočiau, man norėtųsi*) įspūdžiu ir išankstinėmis nuostatomis.

2 ištrauka:

<...> *plius... aš sakau, ponas Viktorai, jeigu nebūtų profesorių, nebūtų pas jus inžinierių gamyklose tikriausiai. Tada, reiškia, tiktai kastumėt tikriausiai griovius ten kažkur ir nieko neišeitų su jūsų verslu. Čia viena pastaba. Antra pastaba, mes su kolegom ir sakėm: jeigu Viktoras taip įsitikinęs, labai gerai yra, kad tai galima padaryti [padidinti minimalų atlyginimą], tai jūs paimkit tą ir padarykit <...> na, ir po dviejų metų, jeigu nedarbas bus ne nulis, jūs, kaip ir žadėjot, tada išeisit iš politikos.*

Diskursas šioje ištraukoje įgyja dvi opozicijas: **Aš–Jis** ir **Mes–Jis**. Opozicija **Aš–Jis** yra pagrįsta vieno asmens (A. Račo) vertinimu ir subjektyvia nuomone (*aš sakau, ponas Viktorai*), o opozicija **Mes–Jis** išreiškia tam tikros grupės įsitikinimus (*mes su kolegom ir sakėm*). Šiomis opozicijomis siekiama ne atskleisti politiko neigiamas savybes ar parodyti veiksmus, bet pademonstruoti, kaip etiškai, teisingais argumentais galima pristatyti kitos, mums nepriklausančios, grupės veikėją. Modalinių veiksmažodžių *sakau, reiškia, sakėm, paimkit* ir kt. vartojimas rodo, jog A. Račas sau, o kartu ir savo grupei priskiria situacijos valdytojo vaidmenį.

Diskursas pradedamas nuo tiesos įtvirtinimo, kurią galima vadinti semantine netiesioginio neiginio (*jeigu nebūtų profesorių, nebūtų pas jus inžinierių gamyklose*) išraiška. Įspūdį, jog šiuo gestu siekiama kilnių tikslų, sustiprina prieveiksmio *tikriausiai* ir semantizmo (netinkamo reikšmės žodžio) *plius* vartojimas (tokios priemonės, skirtos kontekstui pagyvinti, leidžia diskursą pavadinti antirasistiniu). Pozityvi kalba pasitelkiama tikslo neiginiai (*kastumėt tikriausiai griovius*), kuris pats savaime neturi neigiamos prasmės, sukurti, nes pastaruoju konstatuojamas faktas – *nieko neišeitų su verslu*. Diskursas, kuriamas vietos aplinkybe *ten kažkur* ir laiko aplinkybe *tada*, įgyja potekstę: dirbtumėt už mūsų šalies ribų (prielaidos rasizmui). Rasizmas įtvirtinamas

taisyklėmis (*viena pastaba, antra pastaba*), kurios diskurse tampa ne konkrečiais siūlymais ar gairėmis, kaip geriau elgtis, tačiau griežta klasifikacija, kaip galima elgtis (pilietinio pranašumo ideologija). Rasistiniam diskursui sušvelninti pasitelkiamas politinis kontekstas, kuris pateisina bet kokią neigiamą prasmę įgaunantį sprendimą žodžiais *mes su kolegom ir sakėm*, kuris rodo, jog A. Račas save ir savo grupę vadina politinių procesų ekspertais (favoritizmo/hierarchijos diskurse atsiradimas). Pranašumas čia demonstruojamas eufemizmu *Viktoras įsitikinęs, jūs paimkit ir padarykit*, – kuriuo ne tik išvengiama neigiamų prasmų, bet ir nuasmeninama leksika (*Viktoras/jūs*). Visi šie veiksmai pateisinami tariamu altruizmu (*jeigu nedarbas bus ne nulis, jūs, kaip ir žadėjot, tada išeisit iš politikos*), tačiau A. Račo ir jo grupės atstovų kritika grindžiama ne idealizmo (*reikia palaikyti politiko sprendimus*), o realizmo (*šių sprendimų įgyvendinti neįmanoma*) principais. Tokį A. Račo elgesį pateisina tiesioginės nuosakos veiksmožodis *žadėjot*, kuris rodo, jog žurnalistas neatsako ir neprisiima atsakomybės už išreikštų idėjų turinį, nes savo veiksmus pateisina pats politikas (reikšmės perkėlimas situacijai supaprastinti).

Apibendrinant A. Račo diskursą galima teigti, kad žurnalisto retorika yra paremta įtikinėjimo elementais, kuriais siekiama nuslėpti ideologinį diskurso pobūdį ir išryškinti neutralųjį, pagrįstą tariamu abipusiu sutarimu. Rasizmo užuomazgos, nors ir sutinkamos diskurse, gali būti vertinamos ne kaip nepakantumo svetimšaliams, o kaip tolerancijos kitos grupės veikėjui išraiška.

Išvados

Dialogas politiniuose debatuose dažniausiai pasitelkiamas ne kilniems, o savanaudiškiems tikslams, todėl jo apibrėžtis iškreipiama. Dialogas tampa varžymosi, dominavimo ir konfliktų įtvirtinimo tarp skirtingų politinių veikėjų priemone. Tai pasitvirtino ir atlikus politinių debatų veikėjų kalbų analizes.

Tyrimu nustatyta, kad veikėjai dialogą pasitelkia skirtingiems tikslams ir jis įgyvendinamas įvairiomis priemonėmis. V. Uspaskicho atveju dialogas pasitelkiamas siekiant save teigiamai pristatyti visuomenei, išryškinant savo gerąsias, t. y. lyderio, galios subjekto savybes ir oponentų neigiamas, nepriimtinas savybes. Dėmesys politiko retorikoje skiriamas manipuliacijai, kuri sudaro sąlygas įtvirtinti idealią komunikacijos situaciją: vienas kalba – visi klauso. Ideologijos politiko diskurse kuriamos oponentų trūkumams išryškinti, sudaryti įspūdį, kad galios subjektui negalioja jokie moraliniai (etiniai) suvaržymai, jei veikėjai nepriklauso savoms politinės galios struktūroms.

A. Maldeikienės dialogas yra sutelktas vien į politinių procesų, kuriuos valstybės aparate siekia įdiegti nekompetentingas, susikompromitavęs politikas, kritiką. Ekonomistei suteikiamas visuomenės užtarėjo (gynėjo) vaidmuo, kuriuo ji manipuliuoja tikėdamasi paveikti tautos nuomonę ir protą (pretekstas rinkimuose nebalsuoti už). Kontekstas manipuliaciniais manevrams, kurie persipina su įtikinėjimo elementais, yra ganėtinai palankus, nes užjaučiant dėl politinės struktūros nestabilumo auditorijai ir tuo pat metu sau priskiriamas aukos vaidmuo.

A. Račo dialogas, kuriame ypač ryškus solidarumo su kolegomis aspektas, skirtas V. Uspaskicho atmetimui. Politiko nepripažinimui pasitelkiamas rasizmas, kuris subtiliai užmaskuojamas įtikinėjimu. A. Račo retorikoje politiko vaidmenys ir įvaizdžiai lieka beveik neatskleisti, nes socialinė skirtis **Mes – teigiami, Jis – neigiamas** nusakoma tik bendrais bruožais (netiesioginis marginalumas).

THE PURPOSE OF POLITICAL DIALOGUES BY POLITICAL FIGURES IN CRITICAL DISCOURSE

ERIKA NABAŽAITĖ

Summary

Keywords: critical discourse; distorted dialogue; persuasion; manipulation; ideologies.

The publication examines the purposes for which a distorted dialogue (here-in-after – dialogue) is employed in the political figures' rhetoric and the means by which it is implemented. The research findings show that the dialogue is used primarily for the changing of public opinion and the glorification or demoralisation of political figures. In the rhetoric employed by V. Uspaskich the dialogue is used for introducing oneself to the people and opponents, the politician in the meantime consolidating himself in the role of a subject of power. Positive self-depiction is carried out with the help of manipulation which creates conditions for the consolidation of an ideal communication situation: one speaks – everybody listens. In the rhetoric used by economist A. Maldeikienė, the dialogue is invited for the voicing of criticism of V.

Uspaskich and the Lithuanian political system. In the discourse, A. Maldeikienė plays the role of a public champion or victim. By manipulating these roles the economist hopes to influence the opinion and mind of the people. Her rhetoric cannot do without ideologies (nationalist, political correctness etc.). They demonstrate not only dissatisfaction with V. Uspaskich and his political line but also distrust in people. Rhetoric preferred by journalist A. Račas focuses on direct and indirect xenophobia, for this particular purpose the dialogue is used. In the discourse, A. Račas identifies himself with his colleagues (group), consolidating himself on this basis in the role of an expert in the area of political developments. A. Račas' discourse is based upon sheer persuasion, ideologies being replaced by goal negations.

Įteikta 2013 m. birželio 6 d.